

PAPER DETAILS

TITLE: MODERNLESME KURAMI VE OSMANLI IDARI YAPISINDA MODERNLESME SÜRECİ
HAKKINDA BAZI TESPİTLER

AUTHORS: Gökmen KANTAR

PAGES: 365-383

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/849407>

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0001-5120-110X

Makale Gnderim Tarihi: 30.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 20.10.2019

MODERNLEŞME KURAMI VE OSMANLI İDARİ YAPISINDA MODERNLEŞME SÜRECİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER

Modernization Theory and Some Determinations About The Modernization Process in Ottoman Administrative Structure

Gökmen KANTAR

Dr. Öğr. Üyesi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

gokmenkantar06@gmail.com

z: Toplumsal ve siyasal yaşam alanlarını genelini değişimine neden olan ve toplumun geleneksel değerlerinden soyutlanarak yeniden tasarlanması anlamına gelen modernizm; 19. Yüzyıldan başlayarak 20. Yüzyılın ortalarına kadar toplumsal alanı her açıdan etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve hukuki alanda birçok değişiklikler yaşamıştır. Uzun bir dönem durağan bir yönetim ve sosyal sistemi benimseyen Osmanlı İmparatorluğu, zellikle Tanzimat’tan sonra ciddi bir atılım süreci gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümle beraber Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal yapısı, Avrupa hukuk sistemine ve siyasal yaşamına doğru bir geçiş yapmıştır. 1826-1877 yılları arasında Osmanlı Hkmeti, 17. Yüzyıl sonunda Viyana Bozgunu’ndan beri imparatorluğu yeniden canlandırmak için bykaba sarf etmiştir. Bunun için de Batı’dan bazı sosyal, politik ve teknolojik kurumlar benimsenerek imparatorluk modernize edilmeye çalışıldı. Gerçekleştirilen “modernize edilmiş” reformlar, daha sivil bir bürokrasi aracılığıyla uygulandı. Çalışmanın ilk bölümünde modernleşme süreçlerinin uluslararası ilişkiler bağlamında

etkisi incelenecektir. Çalışmanın ana probleminin anlatılacağı ikinci bölümde Osmanlı modernleşmesinin altyapısının anlaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinin kademeleri incelenerek çalışmanın temel konusu ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Modernizm ve Osmanlı Modernleşmesi

Abstract: Modernism, which causes the general change of social and political living spaces and means the redesign of society by isolating it from its traditional values; 19th in the 20th century. by the middle of the century it had affected the social sphere in all aspects. The Ottoman Empire has experienced many changes in the political, economic, military, social and legal fields in recent periods. The Ottoman Empire, which had adopted a stable government and social system for a long period, made a serious breakthrough, especially after the Tanzimat. With this transformation, the political structure of the Ottoman Empire made a transition towards the European legal system and political life. The Ottoman government between 1826 and 1877 was the 17th president of the Ottoman Empire. Since the Vienna rout at the end of the century, he has made great efforts to revive the Empire. For this reason, some social, political and technological institutions were adopted from the West and the Empire was tried to be modernized. The “modernised” reforms carried out were implemented through a more civil bureaucracy. In the first part of the study, the impact of modernization processes in the context of international relations will be examined. The second part, in which the main problem of the study will be explained, aims to understand the infrastructure of Ottoman modernization. In the third part of the study, the stages of modernization of the Ottoman Empire will be examined and the main subject of the study will be revealed.

Keywords: Ottoman Empire, modernism and Ottoman modernization

GİRİŞ

Modernizm; doğaya, topluma ve insanlığa etki etmesini sağlayan akıl, rasyonel düşünce, tarafsızlık ve dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığını iddia etmektedir. Modernizmin kavramsal temellerinin atıldığı tarihlerden günümüze gelinceye kadar rasyonel aklın önemi vurgulanırken, Batı dünyasında aklın önderliğinde ilerlemeci bir anlayış ortaya çıktı. Modernizm eskiden radikal ve kesin bir anlamda kopuşu ifade ediyordu. Modernizm, Aydınlanma Çağı'nı başlatan 17. ve 18. Yüzyıllarda kilisenin baskıcı tutumuna karşı tepkisini ortaya koyarken 19. yüzyılda da Sanayi Devrimi'nin ve rasyonelliğin katkılarıyla yeni bir dünya düzeni meydana çıkmıştır. Modernleşme; tarihsel, kültürel ve siyasi gelişmelerin ürünüdür. Bu gelişmelerin temelinde iki unsur vardır. Birincisi; gelişmenin aktörünün birey olması ve bireylerin toplumu aşan hak ve sınırlarının bulunmasıdır. İkincisi ise; bu çıkarların ve örgütlenmelerin devlet içerisinde düzenlenmesidir (Çetin, 2003: 98). Bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan hukuksal argümanlar, bireyleri toplumun hür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenleme ve yeniden üretme imkânını sağlamaktadır. Modernizmin sunmuş olduğu argümanlar Batı dünyasını yeniden şekillendirmiş ve pek çok alanda gelişim göstermiştir. İşte tam da bu noktada Osmanlı İmparatorluğu 'da modernleşme sürecine dâhil olmaya çalışmış ve yenilenme sürecine girmiştir. Çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme sürecinde yapılan reformların her açıdan ele alınarak değerlendirilmesidir. Bu çalışmada Batılılaşma/ Modernleşme kavramları arasındaki farklılık Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformlar çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde, modernleşme sürecini uluslararası ilişkiler açısından ve Batı dünyasını oluşturan temel dinamikleri modernizm unsurları üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmanın ana probleminin anlatıldığı ikinci bölümde ise; Osmanlı modernleşmesinin altyapısının anlaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde yaptığı reformlar incelenerek çalışmanın temel konusu ortaya konulacaktır.

1. MODERNİZMİN DOĞUŞU

Modernizm kavramı tarihi süreçler içerisinde farklı anlamlar içermiştir. İlk olarak modernizm, Latince “modernus” kavramından türetilmiş bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernus kelimesinin ilk kullanım alanı 5. Yüzyıla dayanmakta ve dinsizliği reddetmek anlamında, Hristiyan toplumlarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Bayhan, 2006: 68). Bu kavrama göre, eski dünya düzeni; karanlık ve dinsizdir. Yenidünyayı temsil eden bu kavram, Hristiyan dünyasına çağrışım yapmaktadır. Öte yandan 16. Yüzyılda da etkisini sürdüren kavram Ortaçağ’ı antik çağlardan ayırma görevini üstlenmiştir. Buna ek olarak Jane Austen’ın yaptığı tanım şu şekilde ifade edilebilir; “bir değişim, ola ki bir iyileşme hali.” (Williams, 2018: 44).

Kuramsal açıdan modernizm, eskiden kopma, değişim ve dönüşümü içerisinde barındırmaktadır. Siyasal değişimler ve dönüşümler ile modern değerlerin bütünleşmesi “modernleşme” sürecini ortaya çıkarır. “Modern” olanın belirlediklerine uyum sağlamak “modernity”/modernlik ve bir süreç olarak “modernization”/modernleşme kavramlarıyla açıklanabilir. “Modernlik” kavramı, teknolojik, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmede ileri ülkelerin (Batı’nın) ortak özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanılırken; “Modernleşme”, ülkelerin o standartları elde etmeye çalıştıkları süre zarfını ifade etmektedir (Çetin, 2003: 97). Modernlik, toplumsal ve kurumsal olarak değişimi ve dönüşümü simgelemektedir. Değişmekte ve gelişmekte olan ülkeler için modernizm bir ideali simgelemekte ve modernleşme süreci bu ideale ulaşmakta ki süreci kapsamaktadır.

Rönesans ve Aydınlanma Çağı’nın düşünürleriyle kavramın anlamı genelleştirilmiş ve antik toplum-devlet ayrımı gibi kavramsallaştırmaya gidilmiştir. Kavram 19. Yüzyılda daha olumlu ve ilerici bir ifade kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ise modern kavramının ilk kullanım alanı Hristiyan olmayı simgelerken; son anlamı ise “Batılı” olma fikrinden geçmektedir. Özellikle Weber’e göre, modernizm doğu toplumlarının sorunu haline gelmiştir ve bu toplumların öncelikli hedefi Batılı olabilmeyi başarmaktır (Weber’den akt. Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 33). Modernizm kavramı özel anlamında Batılı olma fikrini içermektedir. Modernizm kavramının derinlerine inildiğinde, sanat, kültür ve bilim alanlarındaki değişim karşımıza çıkmaktadır. Modernizm özel anlamda bilim, sanat, kültür ve siyasi alanlardaki değişimi ifade etmektedir. Zira moderni esas anlamda Rönesans’la ortaya çıkmış ve ilerici ekonomi ile rasyonalizasyon ve sosyal dünyanın oluşmasını ima etmektedir (Sarup’tan akt. Williams ve Sewpaul, 2004: 556). Bu bağlamda günümüz dünyasında modernizm kavramı eskiden uzak ve yeni olan olarak çağrışım yapmaktadır. Bunun yansıması olarak modernizmin, dünden farklı bir yaşayışı simgelediği belirtilebilir. Günümüz kapitalist ve Batı toplumları 18. Yüzyıldan itibaren özellikle sanayileşme sonucunda modernizm ve modernite olgusunu düşünce dünyasına entegre etmiş durumdadır. Modernizm, taşıdığı dinamikler ve özellikleri itibarıyla hemen hemen her topluma nüfuz etmiştir. Özellikle Avrupa ve Batı dünyasında ses getiren modernizm pek çok değişim ve dönüşüme katkıda bulunmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşümler, reform hareketleri, dinsel etiğin yerine aklın geçmesi, monarşik ve oligarşik siyasal sistemlerin yerine demokrasinin geçmesi ve çeşitli kültürel kimliklerin oluşması modernizmin ve Batı dünyasının geçirdiği aşamalar olarak görülebilir (Demir, 2001: 35). Batı dünyası içerisinde gerçekleşen Rönesans, Aydınlanma ve Reform hareketleri modern dönemin kaynağını oluşturmaktadır. 16. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl arasına tekabül eden dönemlerde toplumsal, ilmi ve siyasal açıdan önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Zira 1300’lü yıllara uzanan ve Rönesans’ın biçimlendirdiği zaman dilimi modern dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernizm ise modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle 19. Yüzyılda Batılı olma fikri üzerine şekillenen bir dünya görüşünü temsil eder (Demir’den akt. Yıldırım, 2009: 382). Modernizm hem bir dünya görüşü olmakta hem de kültürel, toplumsal ve siyasal açıdan bir gelişmeyi ifade etmektedir. Modernizm; doğaya, topluma ve insanlığa etki etmesini sağlayan akıl, rasyonel düşünce, tarafsızlık ve dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığı söylenmektedir. (William, Sewpaul, 2004: 556). Modernliğin kavramsal temellerinin atıldığı tarihlerden, günümüze gelindiğinde rasyonel aklın önemi vurgulanırken, Batı dünyası için aklın önderliğinde ilerlemeci bir

anlayış doğdu (Demir, 2001: 38). Modernizm eskiden radikal ve kesin bir anlamda kopuşu ifade ediyordu. Aydınlanma Çağı'nı başlatan 17. ve 18. yüzyıllarda kilisenin baskılarına karşı bir tepki oluştururken; 19. yüzyılda da Sanayi Devrimi'nin ve rasyonelliğin katkılarıyla yeni bir dünya düzeni oluşturmuştur (Çetin, 2003: 96). Modernizm, Batı'nın öncülük ettiği geçmişe, siyasal ve toplumsal düzene eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. Modernizm, rasyonaliteyi doğurdu ve insanlığın doğaya, topluma karşı rasyonellik, tarafsızlık ve sistematik sorgulama ile dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığını iddia etti (Williams, Sewpaul, 2004: 556). Modernite, insanın bir özneye dönüşmesini kolaylaştırırken, kendi eylemlerinin kaynağı olan öze ulaşmasına vesile olmuştur.

2.1. Modernizmin Özellikleri

Tarıma ve küçük el sanatlarına dayalı ekonomik yapıdan; sanayileşmiş, dinamik bir yapıya geçiş süreci modernizmin ana temasını yansıtmaktadır. Şehirleşme ve sanayileşme Modernizmin hâkim özelliğini yansıtmaktadır. Sanayileşmenin getirmiş olduğu şehirleşme, okuma-yazma oranının artışı ve toplumsal değişimler modern dönemin temelini yansıtmaktadır. Modernizm, din, felsefe, ahlak, hukuk, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamış gözükmemektedir. Öte yandan Bonner'ın ifadesine göre, sanatsal ve politik bir hareket olarak modernizm otoriter karşıtı bir tepki olarak veya daha kesin olarak, yeniden birleşme sürecini ifade eder (Bonner, 2012: 6). Modernizm kavramı, dünyada belli yerleşik tutumların eleştirilmesi ve insanın müdahalesine açık hale gelmesini öngörmektedir. Günümüz modernizminin de kaynağını bu eleştirel söylemler oluşturmaktadır. Modern çağın temel kavram ve düşüncelerinin altyapısı bu eleştiriden sağlanmıştır. Modernleşmenin temel özelliği, tarıma dayalı toplumsal ve ekonomik yapıdan sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Bu geçiş sürecinde de tek tip ilişki biçimlerinden daha karmaşık ilişki biçimlerine geçiş söz konusu olmaktadır (Çetin, 2003: 98). Aydınlanmanın ve Sanayi Devrimi'nin etkileri bireyler üzerinde rasyonel düşünceyi doğurmuş ve bilim, sanat gibi olgular toplumsal ilişkileri biçimlendirmiştir. Siyasal alanda ise, modernleşme bir ulus, istikrar ve düzen oluşturma sürecidir. Modernizm; kitlelerin, bireysel bağılıklarından kurtulup bir ulus ya da devlet bağılılığına geçme sürecidir. Modernizmin siyasi ayağını oluşturan ulus devlet sistemi, 16. Yüzyılda ortaya çıkmış, 19. Yüzyılda dünyaya yayılmış ve günümüz uluslararası sisteminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Tarihsel bir kavram olarak modernleşme, ekonomide sanayileşme, bireysel ve ussal özgürleşmeyi temsil etmesinin yanında coğrafi ve toplumsal hareketliliğin artışı, seküler, bilimsel ve teknik eğitimlerin yaygınlaşması, maddi yaşam standartlarının artması (Bayhan, 2006: 72) gibi alanlarda da etkin olmuştur. Modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşık ilişkilerin, bilimin ve teknolojinin hâkim olduğu bir dönem ifade etmektedir. Temel dinamiklerini; kapitalizm, bürokrasi, sivil toplum, demokrasi, kentleşme, endüstrileşme, bilimsellik, rasyonalite, teknoloji ve ulus-devlet gibi unsurlar oluşturmaktadır. Modernleşme, tarihsel, kültürel ve siyasi gelişmelerin ürünüdür. Bu gelişmelerin temelinde iki unsur vardır. Birincisi; gelişmenin aktörünün birey olması ve bireylerin toplumu aşan hak ve sınırlarının bulunmasıdır. İkincisi; bu çıkarların ve örgütlenmelerin devlet içerisinde düzenlenmesidir (Çetin, 2003: 98). Ortaya çıkan hukuksal argümanlar, bireyleri toplumun hür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenleme ve yeniden üretme imkânını sağlamaktadır. Modernizmin siyasal arayışı demokrasi yönünde olmuştur. Demokrasi, modernizmin siyasal boyutunu ifade eder. Kültürel değişim, iktisadi gelişim ve demokratikleşme modernizmin temellerini açıklamaktadır. Batı toplumunun modernleşmesi ile paralellik gösteren bu süreç neticesinde toplumsal hareketliliği ve siyasal katılımı da beraberinde getirmiştir. Batı'nın modernliğine ayak uyduramayan toplumlarda siyasal bozulmalar ortaya çıkmıştır (Çetin, 2003: 102).

2. OSMANLI İDARİ VE TOPLUMSAL YAPISINDA MODERNLEŞME SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınıfsal ve bürokratik yapısının açıklanması çalışmanın temel konusunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Kuruluştan Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan zaman dilimi içerisinde Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısı, hayat tarzı ile yakından ilişkilidir. Osmanlı'nın hayat tarzını ve dolayısıyla zihniyetini belirleyen unsurlar bulunmaktadır (Ökmen ve Yılmaz, 2009: 94). Bu unsurları belirleyen ise; İslam ve toplumsal yapıdır. Kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan bu zaman dilimi içerisinde Osmanlı toplumsal yapısı gelenekselcilik ve İslam (özellikle Ahilik) motifleri üzerinden şekillenmekteydi. Kapitalist Batı medeniyetini şekillendiren en önemli faktör burjuvazi iken, Osmanlı toplum ve ekonomisini şekillendiren Ahi zihniyetiydi (Ökmen ve Yılmaz, 2009: 95). Osmanlı'da sömürgeci faaliyetler, sınıf mücadeleleri görülmemiştir. Öte yandan Osmanlı'nın iktisadi temele ilişkin anlayışları, ekonomik ve sosyal yapılanmalarında da etkisini göstermiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi ekonominin, sosyal yaşantının ve yönetimin merkezini oluşturan diğer bir etmende gelenekçiliklerdir. Osmanlı İmparatorluğu geleneklerin sürdürülmesiyle birbirinden çok farklı olmayan birçok ekonomik iktisadi bölge oluşturmuştur. Bu nedenle Aydınlanma zihniyetinin sunduğu gelişmeci-ilerlemeci yaklaşım Osmanlı'da pek etki gösterememiştir (Tabakoğlu'ndan akt. Ökmen ve Yılmaz, 2009: 95). Bu bağlamda ekonomik anlayış ve yapılanmalar, sosyal yapı ve ilişkilerden ayrı düşünülemez. Klasik Osmanlı toplumunun tüm sosyokültürel ve idari yapılarının üzerine inşa edildiği üç ana kurum bulunmaktadır. Bunlar; tımar, ordu ve vakıftır. Bunların açıklanmasından önce Osmanlı'daki toplumsal ve sosyal yapılanmanın daha iyi anlaşılması için genel sınıfsal tabakalaşmaya değinmek gerekecektir. Bu bağlamda Osmanlı'da sosyal yapılanmanın ana belirleyicisi yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrımdır. Osmanlı toplumu, “yönetenler” ve “yönetilenler” olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı ve Halil İnalcık, bu yapının çerçevesini şu şekilde açıklamaktadır: İlki hükümdar ve iktidarın devredildiği vezir ve valiler yani “askeri sınıf”, diğeri ise; vergi veren “reayadır” (İnalcık'tan akt. Kınılı, 2006; 27). Askeri sınıf herhangi bir devlet hizmeti yapan kişilerden oluşurken; yönetilenler ise bu sınıfın dışında bulunan kimseleri kapsamaktaydı. Askerlik yapanlara “seyfiye”, eğitimcilere “müderris”, yargı ve yönetim işlerinde görev alan kadırlara “ilmiye”, devlet dairelerinde çalışan kamu görevlilerine de “kalemiye” denilmekteydi (Ulusoy, 2015: 521). Seyfiye olarak adlandırılan asıl kılıç sahipleri; kapıkulu askerleri ve eyalet askerleri (tımarlı sipahi) olarak iki gruba ayrılmaktaydı (Ulusoy, 2015: 522). Toplumsal anlamda sipahiler, devletin gelenekleriyle tanımlanan bir elit grubudur. Merkezce tanınmış ayrıcalıkları olmamasına rağmen, tarihsel kökenleri ve toprak düzeninde oynadıkları rol neticesinde toplumsal sınıfa benzer bir konum elde etmişlerdir (Karpas, 2008: 21). Yeniçeriler ya da yaya askerler devşirme esasında Sultan'ın şahsına kapıkulu olarak bağlanmış ve onun özel ordusunu oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısını şekillendiren diğer bir olgu da tımar sistemidir. Tımar sisteminde, gelir kaynağı olan toprak parçası, askeri düzende olduğu kadar Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminde merkezi bir rol oynamaktaydı. Tımar arazileri, yönetim tarafından sipahiye verilen ve “miri” yani devlet mülkiyetinde olan toprak parçalarıydı; sipahinin toprak üzerinden miras bırakma hakkı yoktu ve sipahi yönetimin idaresine tabi olarak hizmet etmekteydi. Sipahinin ana görevi savaş zamanında devlete belli sayıda silahlı adam, binek hayvan yemi temin etmektir. Bunun karşılığında, sipahiye bazı tarımsal ürünler üzerinden alınan vergilerin toplanması hakkı verilmişti. “Rakabe” adı verilen toprağın mülkiyet hakkı devamlı olarak devletin elindeydi. Köylü yani Reaya din farkı gözetmeksizin toprağı işleme hakkına sahipti. Toprağın kesintisiz işlemesi koşuluyla bu hak köylüde kalmaktaydı (Karpas, 2008: 22). Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülkiyet olgusu gelişmemiştir. Tımar sistemi devletin iki temel ihtiyacı olan parayı ve askeri karşılamaktaydı. Tımar sisteminin getirdiği üretim ilişkisi Avrupa feodalizmini

çağrışırsa da aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir merkeziyetçilik kavramı görülmektedir. Merkeziyetçi sistemde köylü toprağı işleme hakkını Avrupa feodalizminde olduğu gibi senyörden değil doğrudan devletten almaktadır (Barkan, 1973: 323). Osmanlı İmparatorluğu ile dönemin Avrupalı krallıkları arasındaki diğer bir farkta Osmanlı'da yazılı yasaların bulunmasına yöneliktir. Ortaçağ Avrupa'sında senyör ile köylü ya da çiftçi arasında ise herhangi bir yasa bulunmamaktaydı (Ulusoy, 2015: 523).

2.1. Osmanlı'nın Modernleşme Süreci

Osmanlı modernleşme süreci oldukça karmaşıktır ve bu karmaşıklıktan doğan pek çok tartışma söz konusudur. Çalışmanın bu bölümünde modernleşme süreci ile ilgili tartışmalara yer verilecektir. 19. Yüzyılın temelini oluşturan merkezileşme kavramı Osmanlı'nın modernleşme çabalarının da temelini oluşturmuştur (Karpat, 2008: 77). Modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu açısından, hastalıktan kurtulma ve daha iyi bir geleceğe yönlendirilme olarak nitelendirilmiştir (Burçak, 2008: 69). Belirtilen merkezileşme dürtüsü, sadık yeni bir ordu yaratma ve ekonomik kaynaklar açısından hükümetin tam kontrolünü sağlama gibi emellerle gün yüzüne çıkmıştı. Dolayısıyla yeni yüzyılın sunmuş olduğu politik ve ekonomik koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşma çabalarına itmişti. Batılılaşma fikri Osmanlı imparatorluğunun yıkılma sürecini yavaşlatmış ve 20. Yüzyıl Türk modernleşmesine katkı sağlamıştır. 1826- 1877 yılları arasında Osmanlı Hükümeti, 17. Yüzyıl sonunda Viyana'da durdurulduğundan beri imparatorluğu yeniden canlandırmak için büyük çaba sarf etti. Batı'dan bazı sosyal, politik ve teknolojik kurumlar benimsenerek imparatorluk modernize edilmeye çalışıldı. Belirtilen dönemlerde "modernize edilmiş" reformlar, sivil bir bürokrasi aracılığıyla uygulanacaktı. Konuyla alakalı baskın hipotez, Osmanlı reformcularının modernizasyon gerekliliği ile karşı karşıya kaldıkları, ancak kendilerinin reformdan daha fazlasını taahhüt edemedikleri yönündedir (Weiker, 1968: 452). Devletin modernleşme evresinde modern yönetim uygulamalarının başarılı olacağı fikri birkaç bürokrat tarafından kabul edilmektedir. Bu noktada belirtilmelidir ki; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bürokratik örgütlenme Batı'nın bürokrasisinden oldukça farklılık göstermektedir. Zira Çaha'nın da sözünü ettiği gibi; Osmanlı bürokrasisinin en belirgin özelliği merkez ile çevre arasında ki uzaklıkta yatmaktadır (Çaha, 1994: 83). Merkezi otoriten bağımsız çevre ile bağlantı kuracak kurum ve kuruluşlar Osmanlı bürokrasisinde bulunmamaktadır. Bu nedenle rasyonel örgütlenme, otorite rasyonelleştirilmesi temelinde rasyonel oryantasyon gibi kavramların kabulü birkaç bürokratin onayında sınırlı kalmıştır. Vatandaşların eşitliği, işe alım ve terfi olanakları hukuktan önce doktrinlerle sınırlı kalmıştır (Weiker, 1968: 452). Dolayısıyla hükümetin yapısal birimlerinin yeniden düzenlenmesi veya mevcut uygulamaların iyileştirilmesi konusunda sosyal ve politik değişiklikler olmaksızın modernleşme süreci pek fazla istenilen sonucu alamamıştır. Osmanlı modernleşmesi sürecinde bilimsel bir zihniyetin öne çıktığı savunulmaktadır. Buradaki bilimsellik, bilime faydacı bir yaklaşım anlamına gelmektedir. Bilimin faydalı ve uygulanabilir bir bilgi kategorisi olarak kabul edilmesi ve izlenmesi ile imparatorluğun kurtuluşu için modernize edici bir güç olarak bilim yetkisine başvurulması gerekliliği ifade edilmektedir.

2.2. Osmanlı'da Modernleşme Dönemleri

Her toplum farklı zaman dilimlerinde sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Osmanlı toplumu ve devlet yapısı da şüphesiz ki bu süreç içerisinde geçmiştir. Öyle ki; Osmanlı toplumu, dinsel inançları, kültürü, ekonomisi, askeri-idari yapısı devirden devire önemli değişiklikler göstermiştir (Ortaylı, 2005: 14). Bu değişimin nedenini sadece Batı medeniyetinin modernleşmesi ve yeni bir dünya düzeni oluşturmaya değildi; Osmanlı Beyliği'nden büyük bir devlete geçiş ve toplumsal değişimler de Osmanlı'nın modernleşme sürecinde itici bir güç idi.

Worringer'a göre; modern dönemde gerçekleşen ve küreseli kapsayan yeniden yapılanma süreci, Osmanlı İmparatorluğu içinde de göze çarpan bir sosyal, ekonomik ve politik bir değişimi başlattı (Worringer, 2004: 208). Osmanlı'nın 16. Yüzyıldan sonra dünya ekonomik sistemine dâhil edilmesinin bir sonucu olarak, birleştirici güç olan İslam ideolojisini ve sosyo-kültürel kurumları ile Osmanlı, Ortadoğu için siyasi bir etken olarak görülmeye başladı. Diğer taraftan 17. Yüzyıldan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin karşısında bir dizi askeri yenilgiye uğradı. Bunun sonucu olarak devlet içinde bir şeylerin yanlış gittiği ve eskiden yenilemez olan Osmanlı'nın; Avrupa'nın gücünün gerisinde kaldığı ve hayatta kalmasını sağlamak için ciddi eylemlerin gerekliliği fikri doğmaya başladı. Devletin, Avrupa karşısında askeri gücün yeniden sağlanması, okul sisteminin bilim ve teknolojiyi kullanması için eğitim sisteminin reforme edilmesi ve Osmanlı silahlı kuvvetlerinin elden geçirilmesinin gerekli olduğuna inanılıyordu.

Osmanlı'nın modernleşme konusunun devlet ve diğer vatandaşlar karşısında yerini yeniden tanımlamasını sağlayacak bazı Batı tarzı kurumsal kalıpları oluşturmak belirtilen hedefler içerisinde yer almıştır. 19. Yüzyılın ortalarında Osmanlı bürokratik elitleri, yönetimi merkezileştirip düzenleyebilecekleri, çok dinli, çok etnikli bir toplumun farklı unsurlarını birleştirecekleri ve böylece Tanzimat reform programı aracılığıyla imparatorluğu koruyacakları konusunda sert siyasi tedbirler getirmişlerdir (Worringer, 2004: 209). Şerif Mardin; ortaya çıkan Genç Osmanlı hareketinin de benzer bir amaç ile ortaya çıktığını ve "Ulu Devletin İslami temellere dayanarak anayasal hükümeti kurmasını talep ederek Osmanlı İmparatorluğunu Batı'nın işgalinden ve iç çürümesinden kurtarmak" ve hem toplumu hem de devleti modernize etmek için ortaya çıktığını belirtmiştir (Mardin, 2000: 10).

2.2.1. Tanzimat Öncesi Modernleşme Girişimleri

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinden Balkanlara kadar uzanan bir grup vilayet idi. Birçok millet büyük ölçüde kültürel ve ekonomik olarak özerk bir şekilde bir araya getirilmiştir. Ekonomik meseleler yerel halklara bırakıldı ve bunun sonucunda birçok bölge - özellikle Balkanların Doğusundakiler- aşırı derecede fakir, kırsal ve geleneklerin hâkimiyeti altında kalmıştır (Weiker, 1968: 454). 17. Yüzyıldan bu yana, Osmanlı Hükümeti'nin yetkisi, ayrılıkçı milliyetçilik (özellikle Balkanlar'da) ve Avrupa'nın askeri, ekonomik ve politik ilerlemeleriyle sarsıldı. 19. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki hâkimiyeti zayıflarken, kapitülasyonlar vasıtasıyla Avrupalı ve Müslüman olmayan devletler tarafından iç işlerine karışılır hale gelmişti. 17. Yüzyılda başlayan Osmanlı'nın askeri ve siyasi gücünün azalması, gelecek yüzyılda eski ordusunu güçlendirme arzusuyla birlikte modernleşme sürecini başlatmıştır (Burçak, 2008: 70). Bu süreçte Osmanlı devlet adamları, hayatta kalma içgüdülerinin rehberliğinde askeri teknolojilerin gidişatını takip etmeye başladılar. Osmanlı İmparatorluğu ile Batı modernizminin ilk karşılaşma noktası askeri alanda gerçekleşmiştir. Zira toprak genişlemesi Osmanlı'nın kuruluşundan beri önem taşımıştır (Fidan, Şahin ve Çelik, 2011: 118) ve ekonomik çöküş, mali yetersizlik gibi olguların üzerine toprak kaybı da eklenince Batılılaşma süreci kaçınılmaz bir hal almıştır. 18. Yüzyılın başlarında (1703) Sultan III. Ahmet döneminde, Batının askeri kapasiteleri ve teknolojilerinin imparatorluğa nasıl ve ne şekilde getirileceği konusu önemli bir devlet sorunu haline gelmiştir (Aytekin, 2013: 317). Osmanlı İmparatorluğu ile modern Batı bilimi arasındaki ilk karşılaşma askeri alanda gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ilk önce, yeni eğitim kurumları, bilimsel teknik eğitim sunan ve 18. Yüzyılın sonunda Osmanlı başkentinde kurulan Osmanlı mühendislik okullarını kurdu. Fransa'dan gelen öğretmenler, askeri uzmanlar ve teknisyenler, bilimsel ve teknik bilgi edinimini kolaylaştırmak için Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinden, özellikle Fransızca olan dillere geçişi teşvik etmiştir. Eğitimini tamamlayan, askeri reform projesinde Osmanlı padişahına yardım eden, bilimsel-teknik alanında seçkin olan yeni bir Osmanlı entelektüellerinin oluşmasına yol açmıştır (Burçak, 2008: 70). Mardin'e göre Batıdaki pratik bilgilerin ilk askeri ve teknik okullarda okutulmasının temel sebebi burada bulunmaktadır

(Mardin, 2012: 10). Ayrıca belirtmelidir ki; Osmanlı bu dönemde Batı'yı zihinsel ve kültürel anlamda değil, teknolojik boyutu ile takip etmiştir Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında o dönemde ciddi farklar bulunmaktaydı. Öncelikle Osmanlı'da bilginin kaynağı ilahi güce ve dolayısıyla da Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olan Sultan'a dayandırılmakta iken; Batı'da epistemolojik kopuş ile rasyonel düşünceye dayandırılmaktadır. Diğer bir fark ise siyasi olarak padişah meşrutiyetin kaynağı iken, Batı'da daha demokratik adımlar atılmaya başlamıştır. Son olarak da ekonomik açıdan Osmanlı tarıma dayalı bir ekonomi modeline sahipken Batı'da sanayileşme hareketleri ciddi boyuta ulaşmıştır (Aytekin, 2013: 317). Belirtilenlerin ışığında, Osmanlı'nın askeri alanda yapmış olduğu ıslahatlar yetersiz kalmış ve Osmanlı ordularının yenilgileri devam etmiştir. Böylece Osmanlı yöneticileri askeri kurumların yanı sıra diğer kurum ve kuruluşlarda da ıslahatlara ihtiyaç duymuştur. Bu düşüncelerin neticesinde Tanzimat Fermanı ile beraber Batı adetleri ve düşünce biçimleri de benimsenmeye çalışılmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı reformcuları imparatorluğun kapsamlı bir yenilenme sürecine ihtiyaç duyulduğunun bilincindeydiler. Sultan III. Selim (1789-1807), Osmanlı'nın modernleşme/Batılılaşma hareketinin öncüsü olarak nitelendirilmiştir (İnalçık, 1964: 34). Sultan III. Selim, Osmanlı toplumunda Batılılaşmaya yönelik hızlı ve ilerici bir değişikliğe ihtiyaç duyulduğu hususunda bir hissiyat yaratmıştır. Fakat dinen kabul görmüş ve gelenekleri temsil eden ulema, kendisine oldukça muhalifti. Reformlar, sadece ya padişahın gözüne girmeye çalışan veya reformları İslam'ın ve hilafetin asli menfaatleri için uygun gören yüksek rütbeli ulemanın bir kısmında destek bulmuştur (İnalçık'tan akt. Fidan, Şahin ve Çelik, 2011: 119). Sultan III. Selim'in ardından Sultan II. Mahmud (1808-1839) tahta geldi ve reformasyon sürecine devam etmiştir. 1826'da yeniçerilerin yıkılmasıyla Tanzimat olarak bilinen yarım yüzyıllık bir yenilenme dönemi başlamıştır. Yenilenme sürecinde padişahlarla iş birliği yaparak ve onu daha hızlı reform yapmak için baskı yapmaktan en çok sorumlu olanlar, Osmanlı sivil bürokrasisinin alışılmadık yetenekli üyelerinden oluşan küçük bir gruptu. Özellikle dört adam, neredeyse tüm büyük reformları başlatmak ve uygulamak için büyük vize görevlisini (başbakana benzer) kullanmıştır. Reşit Paşa, 1839'da Gül Odası'nın Reçetesi olarak bilinen ilk geniş reformcu bildirgeyi oluşturdu, çok sayıda idari reform ve deney getirdi ve Müslüman olmayanlara eşit muamele fikrini artan politik istikrarın anahtarı olarak ilk basan kişi olmuştur. Osmanlı meselelerini 1856-1871 yılları arasında kontrol eden Fuat ve Ali Paşaların ikiliği, il idaresi ve hukuk ve eğitim alanlarında temel reformlar yapmanın yanı sıra imparatorluğun dış konumunu da büyük ölçüde güçlendirmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun en eski yöneticisi Mithat Paşa, en olumsuz şartlar altında reformu başardı ve daha sonra 1876 Anayasal Hareketi'nin baş destekçisi olmuştur.

2.2.2. Tanzimat Dönemi Reformları

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern bir devlete geçiş sürecine adım atmıştır. Modernleşme ve merkezi devlet yönetimine yönelik şartlar ve nedenler 18. Yüzyılın sonlarında Sultan II. Mahmud gibi hükümdarların döneminde başlamıştı ve Tanzimat ile devam ettirilmiştir (Ortaylı, 2005: 124). 19. Yüzyılda meydana gelen Tanzimat Dönemi; Osmanlı kurumlarında ve bürokrasisinde, Avrupa'nın politik modernitesinin benimsenmesi ve devlet genelinde Osmanlı yerel elitlerinin anladığı modernleşme olgusuna dayanıyordu. Askeri alandaki yenileşme, Tanzimat'ın birinci önceliği idi. Çünkü geleneksel Osmanlı Ordusu-Yeniçeri ve Sipahi düzensizleşmeye başlamıştı ve yüksek düzeyde örgütlenmeye, eğitime sahip olan Avrupa orduları karşısında zayıf görünmekteydi (Kawtharani, 2018: 51). 18. Yüzyıl boyunca Avrupa toplumu ciddi bir değişim süreci yaşamıştı ve orduları merkezileşip, daimileşmiştir (Ortaylı, 2008: 136). Böyle bir ortamda Osmanlı'nın bürokrasisinde ve ordularında yenileşmeye yönelmesi kaçınılmaz görünmekteydi. Aynı zamanda çok sayıda tarihsel faktörün Tanzimat'ı benimseme kararına yol açtığına şüphe yoktur. Osmanlıda ki yenilenme hazırlıkları sırasında Avrupa ülkeleri yeni pazarlar

ve etki alanları aramaya ve ticaret yasalarını yürürlüğe sokma gibi kapitalist genişlemeyi destekleyici faaliyetlerde bulunmaktaydı (Kawtharani, 2018: 52).

Osmanlı İmparatorluğu elçiler, bakanlar ve aydınlar dâhil olmak üzere yerel seçkinleri, Batı'nın refahının ve gücünün kaynağı olduğuna inandıkları modernizmi benimseyerek devleti kurtarmaya ve güçlendirmeye yönelik olan reform gerekliliğinin daha fazla farkına varmışlardır. 19. Yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat olarak bilinen bir reform programı başlatıldı. Kelime anlamı itibariyle Tanzimat; “düzenlemeler” olarak bilinmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'dan esinlendiği hem siyasi hem de sosyal reformları içerisinde barındırmaktadır. “Gülhane Hattı- Hümayunu” olarak da bilinen ve 1839'da Reşid Paşa'nın gayretleri ile ilan edilen bu ferman Tanzimat Dönemini başlatmıştır (Taş, 2002: 89). Osmanlı padişahının kararnamesine verilen ad olan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839'da kamuya açık bir şekilde okundu ve ilk Osmanlı anayasası yürürlüğe girmiştir. Tanzimat reform programı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumunun çeşitli yönlerini değiştirmesi amaçlanmıştır. Tanzimat Fermanıyla gelen reformlar ve modernleşme anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ki farklı paydaşlar açısından farklı alanları ifade ediyordu. Avrupa kapitalist güçleri için bu reformlar, ticari eylemlerin kolaylaştırılması, kapitalist pazarın genişlemesi ve dış toplulukları ve onların yerel ticaret temsilcilerini koruma yeteneğini temsil ediyordu. Osmanlı seçkinleri için Modernleşme, halkın temsil edilmesi ve Osmanlı vatandaşlarının haklarının sağlanması yoluyla müdahale için olası herhangi bir gerekçeyi etkisiz hale getirmenin bir yolu olarak anlaşılmıştır. Osmanlı toplulukları için (özellikle gayrimüslimler) bu reformların eşitlik hakkının bir uygulayıcısı olarak görmüştür (Kawtharani, 2018: 52). Öte yandan Tanzimat Fermanı'nı oluşturan iki ana temadan bahsetmek mümkündür. İlki, kişilerin şahsi haklarının ve niteliklerinin korunması olarak bilinirken; ikincisi ise, devletin geleneksel teşkilatlanmasına yönelik hususlardır (Çetinkaya, 2018: 88). Osmanlı'da kişilerin ırzı, namusu, mülkü ve onurunu güvence altına almaya yönelik olan Tanzimat Fermanı; diğer yandan da devletin iç yapılanmasını (memurların görevlerinin düzenlenmesi ve denetim merkezlerinin oluşturulması vs.) şekillendirerek bir hukuk devleti olma sürecini başlatmıştır. Kararname dört aşamadan oluşmaktaydı. Birincisi; can, namus ve mal güvenliğini garanti ederken, ikincisi; Müslüman ve gayrimüslimler arasında eşitlik ilan etmekteydi, üçüncüsü; düzenli bir vergi sistemi oluşturma sözü verirken, dördüncüsü ise Müslüman olmayanları da içerecek askeri hizmet için iyi işleyen bir sistemin gerekliliğinin altını çizmiştir (Aytekin, 2012: 196). Bu bağlamda Tanzimat Fermanının teminat altına aldığı ilkelerin başında “cezaların adil olması ve keyfiyete dayanmaması” hükmü yer almaktaydı. Yasaların dışında ceza hükmünün verilmemesi ve uygulanacak cezaların hâkiminin hükmüne dayandırılması esas alınmıştır (Becerment, 2000: 48). Diğer taraftan, Avrupa ülkelerinde benimsenmiş olan vatandaşın eşitliği ve adalet olgusunun Osmanlı'da da devlet erki tarafından kabul gördüğü anlaşılmıştır. Tanzimat Fermanı esasında, Osmanlı devlet geleneğini değiştiren ve dönüştüren bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki, yöneticilerin halk karşısında yerine getirmeyi vaat ettiklerini denetleyecek bir kurum bulunmamaktaydı. Uygulamaların yöneticilerin şahsi seyrini etkileyecek bir denetleme merkezi bulunmamaktaydı. Fakat bu ferman neticesinde padişahın kendi iktidarını kısıtladığı ve devlet erkini çeşitli alanlarda yapılan düzenlemeler ile yetkin bir konuma taşıdığı görülmüştür. Tanzimat Fermanı anayasal düzene geçiş sürecinin ve hukuk devleti olmanın kilometre taşı olarak nitelendirilmiştir (Yavuz, 2005: 77). Tanzimat Dönemi yapmış olduğu reformlar ve etki ettiği kurumlar bakımından oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Mali, kültürel, askeri ve idari alanlarla ilgili pek çok reformun kapısını açmış ve toplumsal anlamdaki zihniyetin yapısında değişikliklere sebebiyet vermiştir.

2.2.1.1. Tanzimat Fermanı ile Gelen Düzenlemeler

Tanzimat'ın esas amacı toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve merkezi otoritenin öngördüğü temel düzenlemeler mali, hukuki ve idari araçlar üzerinedir. Örneğin; Tanzimat Fermanı, verimsiz

ve adaletsiz olan çiftçi vergilerinin merkezi bir gelir sistemi ile değiştirilmesini ve reform politikasını formüle edip yönlendirmek için yeni bir imparatorluk konseyi olan “Meclis-i Vâlâ”yı kurmayı önermiştir (Modern Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ansiklopedisi, 2004). Daha sonra ki düzenlemeler ticaret, hukuki işlemler ve cezai uygulamaları içerisinde barındıran adalet ve güveni teşvik edici uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. 1864 Vilayet Yasası ile bir dizi il reformu, yerel yönetim yapısını düzenleyerek merkezi yönetimi güçlendirmiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile askerlik görevlerine de düzenlemeler getirilmiştir ve askeri subay yetiştiren eğitim sistemi de getirilmiştir. Bu bağlamda Tanzimat’ın en önemli yanı Batılılaştırıcı önlemleri içerisinde barındırmasıydı. Tanzimat Fermanı; vergi, askerlik ve adli prosedürlerde reformasyon sürecine atıfta bulunmaktaydı. Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşamlarını, onurlarını ve mallarını garanti altına alarak; bu reformların uygulanmasına yönelik yasalar öngörmüştü. Findley’e göre bu ferman Batılı tarzda prensiplerle beraber İslam hukuku (şeriat) ile uyumlu kanunları da bünyesinde bulundurmaktaydı (Findley, 2014: 18). Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet geleneği şeriat ile belirlenmişti. Fakat Tanzimat Fermanı, Batılı devletlerce kabul edilmiş bazı hak ve prensiplere de yer vermiştir. Osmanlı devlet geleneğinde dini haklar sisteminin yanına Batı’nın laik sistemi de entegre edilmeye gayret edilmiştir. Tanzimat Döneminde dış ülkelerle artan ticaret dolayısıyla ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için “Karma Ticaret Mahkemeleri” kurulmuştur. 1849 yılına gelindiğinde ise Fransız ticaret kanunundan esinlenilerek, “Kanunname-i Ticaret” adı altında genel nitelikli bir ticaret kanunu oluşturulmuştur (Yavuz, 2005: 79). Yine bu dönemde önemli gelişmelerin yaşandığı diğer bir alan da hukuk sistemine getirilen yeniliklerdir. Fermanın ilanından sonra “ceza hukuku” sisteminin getirilmesi bunu kanıtlar niteliktedir (Yavuz, 2005: 79). Düzenlenen bu ceza hukuku; halka padişah tarafından verilen hakların garanti altına alınmasının ve halkın kanun önünde eşit olduğunun bir göstergesidir. Ceza hukuku sistemi Osmanlı’daki tüm vatandaşlar için ortak bir vatandaşlık çerçevesi sağladı. Tanzimat dönemi ile gayri-müslimler ile Müslümanlar arasında bir eşitlik sağlanmaya çalışıldı. Bu yenilenme süreci ile birlikte kademeli olarak laikleşme adımlarının da atıldığı görülmektedir. Kadı mahkemelerinin yanı sıra modern, laik mahkemelerin kurulması ve laik unsurların yasalara dâhil edilmesi Osmanlı idarelerini laikleşmeye yöneltmiştir (Aytekin, 2012: 197).

Sonuç olarak Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yenileşme ve devleti kurtarmaya yönelik çabalar ile Tanzimat’tan önce gerçekleştirilen çabalar arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin; Tanzimat döneminden önce devletin kurtarılması ya da yenileşme faaliyetleri yalnız askeri alandaki düzenlemeler ile gerçekleştireceği düşüncesi varken; Tanzimat ile birlikte yenileşme hareketleri mali, idari ve toplumsal hayata da entegre edilmiştir (Yavuz, 2005: 89). Tanzimat’ı önceki reformasyonlardan ayıran diğer bir hususta Batı’dan alınan örneklerin sadece askeri alanda olmaması; idari ve hukuk alanlarına da dâhil edilmesidir. Batı düşünce sisteminin bütünü ile bir temas kurulmaya çalışılmıştır.

2.2.3. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu’nda yürütülen ve Tanzimat dönemi ile yükselen modernleşme hareketleri, 1876 yılında kabul edilen “Kanûn-ı Esâsî” ile yeni bir boyuta evrilmiştir ve I. Meşrutiyet, ilk anayasanın kabul edildiği dönemi ifade etmektedir. Sultan III. Selim ile başlayıp Sultan II. Mahmut’la süren Tanzimatçılarla hızlandırılan modernleşme ve Batılılaşma hareketleri Osmanlı’da yeni bir aydın kesiminin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Güneş, 1984: 24). Oluşan bu yeni kuşak, Tanzimat’ın ülkede yarattığı değişiklikleri benimsemiş ve desteklemiştir. Fakat 1860’lı yıllardan itibaren yapılan reformlar yeterli bulunmamaya başlanmıştı ve Avrupa’nın düzeyine ulaşabilmek için yeni reformlara olan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’nın siyasal ve sosyal yapısını değiştirmeyi amaçlayan ilk kıvılcım, 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulması ile hayat bulmuştu. Dolayısıyla da I. Meşrutiyet’in ilanında bu cemiyet önemli bir rol oynamıştır (Oral, 2008: 257). Bu cemiyet üyeleri sorunların kökeninde hükümetin olduğu tezini

savunurlarken; bir meclisin açılmasını öngören anayasanın ilan edilmesinin gerekliliğinin de altını çiziyorlardı. “Meşrutiyet” kavramı esasen Genç Osmanlılar’ın istenci olarak; demokratik bir hükümetin dayanağı olan anayasal düzenin olarak tanımlanmaktadır. Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Agâh Efendi’nin 1865 tarihinde kurdukları “Genç Osmanlı Cemiyeti”, padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefeti oluşturmuştur (Kızıltan, 2006: 254). Genç Osmanlılar, İslam tarihi ve geleneğindeki mevcut kavramlara yeniden anlam yükleyerek “demokrasiyi” açıklamış ve anayasal düzenin niteliklerini irdelemişlerdir (Bakırcı, 2014: 40). Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları mutlakiyetçilik ile suçlamış ve halkı keyfi yönetime karşı koruyacak düzenlemelerin olmayışının üzerinde durmuşlardır. Batılı devletler ile kurulan ilişkiler sebebiyle ülkenin yabancılar tarafından gelebilecek müdahalelere ve etkilere açık bir hale getirildiğini, ülkenin kamusal ve ekonomik hayatının dış devletlerin (özellikle Batılıların) denetimine bırakıldığını, dışarıdan borç alınarak ülkenin Avrupa’ya bağımlı hale getirildiği görüşünü iddia etmişlerdir (Güneş, 1984: 28). Yeni Osmanlılar, Tanzimat’ın hukuksal, siyasal ve sosyal haklar bağlamında bir düzenleme gerçekleştirmediği, siyasal amaçları ve idealleri gerçekleştirmedi kademe kaydedilmediğini iddia etmişlerdir. Yeni Osmanlılar, 1860’lardan itibaren Tanzimatçılara karşı düzenli bir muhalefete ve eleştirilere başlamışlardı. Tanzimatçıların, “Batı sömürgeciliğini”, “hürriyetçilik”, “parlamentar sistemi” anlamadıklarını, toplumu katmanlara bölerek, bir “üst tabaka” meydana getirmek istediklerini, yerel ve milli kültürü baltadıklarını iddia etmekteydiler (Açıkgöz, 2013: 223). Genç Osmanlılar, Tanzimatçılara eleştiriler getirirken Sultan Abdülaziz’i de sorumsuz ve otoriter olarak nitelendiriyorlardı; bunu frenleyebilmek için de “parlamento” isteğinde bulunuyorlardı. Ercüment Kuran, Yeni Osmanlı aydınları fikirlerinin kaynağının 18. Yüzyılın Batı filozofları olduğunu ve bu haklardan elde edilen doğal haklar, özgürlük ve adalet gibi kavramları İslami geleneklerle uzlaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir (Kuran, 1976: 1003). Genç Osmanlılar, İslami gelenek içerisinde Batı’dan alınan kavramların eşdeğerlerini bularak bu kavramların Osmanlı bürokrasisine entegre etmeye çalışmaktaydı. Yeni Osmanlıların, devletin içinde bulunduğu genel buhran haline sundukları çözüm; Osmanlı toplumunu bir bütün haline getirebilecek olan “Osmanlı Yurttaşlığı” kavramıdır (Oral, 2008: 258). Bu düşüncenin yansıması olan temsili kuruluşlar, yerel seçimler ve vatandaşlar arasında eşitlik ile yaşam, özgürlük ve mal güvenliğinin sağlanması ilk Osmanlı Anayasasında hayat buldu. Bu gelişmelerin sonucunda, Mithat Paşa ve arkadaşlarının da desteğiyle tahta II. Abdülhamid (1876-1909) Meşrutiyeti ilan etmek durumunda bırakıldı. Meşrutiyet’in ilanının başka nedenleri de bulunmaktaydı. Meşrutiyet’in kabul edilmesi sadece padişahı kaynaklanan sebeplerden dolayı değildi. Özellikle dış ülkelere gelen güçlükler, anayasallaşma sürecinde itici güç olmuştu. Dış güçlükler, Bosna Hersek ayaklanmaları ile başlamış (1875), bir süre sonra Bulgar halkının da ayaklanmasıyla bütün Avrupa’nın ilgisini çekmeye ve karışıklıklar yaratmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti’nin Balkanlar’da zulüm yaptığı ileri sürülerek; Osmanlı’nın Avrupa’nın istediği gibi bir hukuk sistemi ve siyasi düzen kurması isteniyor ya da daha çok toprak kaybına maruz kalacağı ön görülüyordu (Akşin, 1970: 20). Ayrıca Osmanlı hükümeti Kırım Savaşı dolayısıyla dışarıdan almış olduğu borcun faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma düşmüştü ve borcun süresini uzatmak ve faizlerini düşürmek için çabalamaktaydı (Oral, 2008: 258). Rusya’nın belirtilen ikinci şıkkın gerçekleşmesini isteyerek savaşa hazırlandığı bilinmekteydi. Anayasa hazırlamak üzere bir kurulun toplanması kaçınılmaz görünmekteydi. Toplanan kurul, Batılı devletlerin isteklerini değerlendirmişler ve görüşlerini açıklamışlardır. Bu kurul, hükümete isteklerin kabul edilmemesi konusunda hükümete gerekli desteği sağlamışlardır. Ancak bu karşı çıkışın yaratacağı olumsuzlukları önleyebilmek için de, Osmanlı İmparatorluğu’nun yalnız bir bölge için değil tüm imparatorluğu kapsayacak ıslahatların yapılacağını açıklanmasının uygun olacağını belirtmişlerdir (Güneş, 1984: 49). Böylece Mithat Paşa’nın Ziya Paşa ve Namık Kemal’le beraber hazırladıkları (Akşin, 1970); Osmanlı vatandaşlarının haklarını, özgürlüklerini güvence altına alacak, bireyler arasındaki birleşmeyi

sağlayacak, adaleti egemen kılacak, toplumun refahına ve ilerlemesine yönelik anayasa görüşmeleri başlamıştır.

2.3.3. Kanûn-ı Esâsî'nin Nitelikleri

Kanûn-ı Esâsî, Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin öncülük ettiği; padişah tarafından oluşturulmuş bir komisyon ile hazırlanmıştır. Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanışında padişah tarafından kurulmuş bir komisyonun oluşu nedeniyle halk oylaması da gerçekleştirilmemiştir. 1876 yılında yayınlanan bu metin hukuki açıdan padişahın istencine göre şekillenmiştir (Uzun, 2005: 153). “Kanûn-ı Esâsî 66. maddesi gereğince mebus seçiminin “kanun-u mahsusa” göre yapılması gerektiği halde, böyle bir yasayı Kanûn-ı Esâsî'ye göre ancak henüz açılmamış olan Meclis-i Umûmî (parlamento) yapabilir. Yasanın bu boşluğunu doldurmak için, Mithat Paşa seçim yolunu düzenleyen bir Talimatı Muvakkate hazırlatıp, Vükelâ Meclisine ve padişaha onaylatmıştır” (Akşin, 1970: 21). Sonuç olarak Anayasa, padişahın siyasal gücünü meclise ya da parlamentoya devretmek zorunda kalmadığı bir uzlaşma niteliği taşımaktadır (Karpas ve Zens, 2002: 293). Kanûn-ı Esâsî, on iki bölüm ve yüz on dokuz maddeden oluşmaktaydı. “Memâlik-i Devlet-i Osmaniye” adlı birinci bölüm, devletin yapısını, şeklini ve padişahın haklarını kapsamaktaydı (Oğuz, 2010: 81). İkinci bölüm, “Teb'âyı Devlet-i Osmaniyyenin Hukuk-u Umûmî yesi” vatandaşlık haklarını konu edinirken; devlet ile vatandaşın karşılıklı ödevlerini açıklamaktaydı. Bu bölümde bir “Osmanlı Kimliği” inşasını bünyesinde barındırıyordu (Oğuz, 2010: 81). Anayasanın üçüncü bölümünü oluşturan “Vükelâ-yı Devlet”, on iki maddeden oluşmaktaydı ve devletin yürütme organının yetkileri ile Padişah arasındaki ilişkinin sınırlarını belirlemekteydi. Dördüncü bölümü oluşturan “memurîn”, memurların haklarını korumaya yönelik bir nitelik taşımaktaydı. Kanûn-ı Esâsî'nin beşinci bölümü “Meclis-i Umûmî” idi. Bu bölüm meclisin yapısını ve işleyişine dair kurallar bütününe açıklamaktadır. Bunun devamında gelen “Heyet-i Âyan” ve “Heyet-i Mebûsan” bulunmaktadır. Bu bölümlerde de meclisin işleyişi ve görevleri detaylı olarak açıklanarak bir önceki bölümün devamı niteliği taşımaktadır (Güneş, 1984: 69-70). Kanûn-ı Esâsî'nin diğer bölümlerini “Mehâkim”, “Divân-ı Âli”, “Umur-u Mâlîye”, “Vilâyat” kısımları oluşturmıştır. Öte yandan Kanûn-ı Esâsî'ye geçici olarak 113'den itibaren yedi kanun maddesi ilave olmuştur. Bunlardan en çok ses getiren ve üzerinde tartışılan sürgün ile ilgili olan 113. maddedir (Oğuz, 2010: 81). 114. maddede eğitimin ilk kısmının parasız olacağı ibaresi yer alırken; 115. madde de Kanûn-ı Esâsî'nin herhangi bir maddesinin uygulamadan kaldırılamayacağı belirtilmektedir (Güneş, 1984: 72).

Kanûn-ı Esâsî'de yer alan maddelerin ne kadar geçerli ve uygulanabilir olduğu tartışma konuları arasındadır. Fakat yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu açısından ileri bir aşama olduğu aşîkârdır. Kanûn-ı Esâsî, din özgürlüğünü güvence altına alan hükümleri (Md. 11) içeren bir anayasa olmasına rağmen düşünce özgürlüğünden bahsedilmemiştir (Oğuz, 2010: 90). Kanûn-ı Esâsî'de yer alan kişinin hak ve özgürlükleri padişahın iradesi ve kabulüne bırakılmıştır (Uzun, 2005: 154). Ayrıca bu hak ve özgürlüklerin uygulanması bakımından güvence sağlayacak bir mekanizma da kurulmamıştır ve gerçek anlamda bir “Osmanlı Bilinci” yaratılamamıştır. Hak ve özgürlükleri tam anlamıyla sağlanamayan vatandaşların “Yurttaş” statüsüne kavuşamadığı görülmektedir. Kanûn-ı Esâsî'nin yayınlanma süreci de belirtilen tartışmalar arasındadır. Çünkü anayasanın yürürlüğe girme süreci, halkın özverisi ve isteklerinden ziyade bürokrasinin elit kesimleri tarafından şekillendirilmiştir. Fakat bu noktada belirtilmelidir ki; Kanûn-ı Esâsî'nin ilanında halkın bir işlevi olmasa da Tanzimat'ın ilanı ile kıyaslandığında farklılıklar göze çarpmaktadır. Tanzimat Fermanı ilan edilirken padişahın bir şekilde ikna edildiği anlaşılmaktadır; fakat Meşrutiyetin ilanı edilirken padişahın ikna edilmekten ziyade mecbur bırakıldığı görülmektedir. Diğer yandan, seçimleri düzenlemek için oluşturulan “Talimat-ı Muvakkate” kararları genel oy ilkesine uyum sağlayamamış; oy hakkı sadece erkeklere tanınmıştı, seçilebilmek için de emlak sahibi olma ve devlete vergi verme gibi sorumluluklar getirmiştir (Uzun, 2005: 155).

Kanûn-ı Esâsî, ekonomi alanında da çeşitli düzenlemelere değinmiştir. Kişilerin mal ve mülkleri güvence altına alınarak; kamu yararı gerekmedikçe ve parası ödenmediği takdirde kimsenin mülkünün elinden alınamayacağı güvencesi sağlanmıştır (Oğuz, 2010: 91). Ayrıca vergi konusunda da düzenlemeler yapılmış; vergi adaletini sağlamak amaçlanmıştır.

Sonuç olarak 1876 anayasası, Tanzimat'ta belirlenen hakları ve güvenceleri bir adım ileriye götürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu gibi monarşik yönetimi benimseyen bir devlet için önemli bir aşamayı ifade etmekteydi. Padişah yetkilerinin bir kısmını doğrudan "Meclis-i Mebusân'a" devrediyordu (Oğuz, 2010: 93). Fakat Kanûn-ı Esâsî uygulamaları öyle bir şekle bürünmüştü ki; verilen hakların bazı maddeler ile geri alınması söz konusu olmuştur. Belirtilenlere ek olarak, I. Meşrutiyet iktidarın ortak bir şekilde yürütülmesini amaçlamaktan ziyade, iktidarın halka zulmetmesini kısıtlayarak hukuki bir zemine oturtulmasını sağlamıştır. Bu nedenle I. Meşrutiyet demokratikleşmeden ziyade hukuk devleti kurma amacı gütmüştür. Hukuki düzenin oluşturulması ve iktidarın kısıtlanması, toplumsal anlamda da bir uyanışı temsil etmiştir. Bu dönemde başlayan anayasallaşma hareketleri günümüze kadar gelecek bir toplumsal ideal oluşturmuştur.

4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşen bilim, sanayi ve fikirsel anlamdaki değişimler Osmanlı İmparatorluğunu pek çok yönden etkilemişti. Bunun sonucunda da Osmanlı bir takım yenileşme ve modernleşme adımları atmıştı. Özellikle 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir döneme girilmişti. Bu dönemde gerçekleşen hukuki, mülki, adli ve sosyal gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu açısından yeni bir dönemi simgelemekteydi. Tanzimat'ın peşi sıra ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esâsî, padişahın yetkilerini kısıtlayarak anayasal düzene geçişi müjdelemiştir. Tüm bunların sonucunda II. Meşrutiyet, bu batılılaşma serüveninin son halkasını oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu içindeki anayasal ve hukuki istekleri uluslararası gelişmeler de tetiklemiştir. Özellikle 1905 yılındaki Japon-Rus savaşının Japonya lehine bitmiş olması, Osmanlı aydınlarını heyecanlandırmıştı. Çünkü Japonya'nın yönetim şekli meşruti monarşi idi ve Osmanlı'nın ezeli rakibi olan Rusya, ilk kez Asyalı bir devlet tarafından ağır bir yenilgi almıştı (Yılmazçelik, 2012: 561). Bu durum dönemin aydınları olan "Jön Türkler'e" hedeflerine ulaşmaları konusunda bir umut olmuştur.

Osmanlı içerisinde yaşanan ve Jön Türklerin ideallerini gerçekleştirme sürecini hızlandıran diğer bir etken de I. Meşrutiyet döneminin kısa sürmesi olmuştur. "Meclis-i Umûmî" (Meclis-i Mebusân ve Ayân Meclisi) 20 Mart 1877'de ilk toplantısını yaptı; bir dönem işlevini sürdürdükten sonra 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusân kapatılarak I. Meşrutiyet'e son verilmiştir (Kodaman, 2002: 338). Belirtilenlerin ışığında, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından anayasanın rafa kaldırılması ve Meclisin kapatılması yatmaktadır. Diğer bir neden ise, Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetim tarzına tekrar dönmesi ve 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rumeli'de büyük toprak kayıplarının yaşanması olarak bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimine son vermek ve tekrardan anayasal düzeni işlevli hale getirebilmek için bir hareket başlamıştı (Uçarol, 2008: 469).

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Tanzimat dönemi ile başlayan siyasi temelli düşünceler zamanla muhalefet cemiyetlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Bunun sonucunda "Genç Osmanlılar" cemiyetinin çalışmalarıyla Meşrutiyet ve anayasallık düşünceleri pek çok kesim tarafından kabul görmeye başlamıştı (Uçarol, 2008: 469). I. Meşrutiyet'in son bulması ve Sultan II. Abdülhamid baskıları, bu defa Jön Türkleri harekete geçirmeye başlamıştı. Jön Türklerin teşkilatlanması ve harekete geçmesi çok kısa sürerken; siyasi bir ivme kazanmıştır. Jön Türklerin hepsi mutlakiyetçi rejime karşı olmalarına rağmen meşrutiyet rejiminin İmparatorlukta oluşturacağı siyasi yapılanma hakkında bir düşünce birliği içerisinde değillerdi (Uçarol, 2008: 470). Tarihler 1900 yılını gösterdiğinde bu fikir ayrılıklarının ortadan kaldırılması adına bazı hareketlenmeler başladı. Nihayetinde 4 Şubat 1902'de Jön Türkler bir konferansta bir araya geldi. Konferansta istenilen sonuç elde edilemedi ve Jön Türkler kendi içerisinde gruplaşmaya başladı. Prens Sabahattin ve

İttihat Terakki'nin kurucularından sayılan Ahmet Rıza Bey'in çevresinde oluşan bu iki grup hem birbirlerini eleştirmeye hem de fikirlerini yaymaya başlamıştı.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra milliyetçilik akımlarının artması sonucu, anayasacı istekleriyle ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti "Türk Milliyetçiliğinin" savunuculuğu görevini üstlenirken; Jön Türk grupları arasında da en çok gelişim gösteren cemiyet olagelmıştır (Birecikli, 2008: 213). Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları; Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önleyecek bir "Millet" ideali yaratmak iken diğeri ise; eğitim ve laik kurumlar vasıtasıyla "İlerlemenin" önünü açmaktır (Sander, 2008: 273). Kısacası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelde yapmak istediği; Batı'nın üstünlüğüne karşı ulusçu bir direniş oluşturmaktır.

Oluşturulan bu muhalefet, 1906 yılı itibarıyla ciddi bir güce sahip olmuştu. Halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çektiği bu buhran döneminde rejim ciddi sıkıntılara düşmüştür. Halk çapında vuku bulan bu isyanlar kışlalara da taşınmıştı (Yılmazçelik, 2012: 564). Durumu protesto etmek isteyen askerler de ayaklanınca, II. Abdülhamid'e verilen destek iyiden iyiye azalmıştı. Belirtilenlere ek olarak, son dönemde iktidarı iyice darboğaza sürükleyen diplomatik sıkıntılarında ortaya çıktığı bilinmektedir. Jön Türker'in arzu etmiş oldukları anayasal düzene tekrar geri dönülmesi ve imparatorluğun darboğazdan kurtulmasını sağlayacak ideallerini hayata geçirmesi kaçınılmazdı. Nihayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülerinden olan Niyazi Bey, 1908 yılında anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini talep ettiği bir bildiri yayınladı (Uçarol, 2008: 472). Niyazi Bey'in yayınladığı beyanname halk üzerinde ciddi bir etki yaratmıştı. Belirtilen bu beyannameye özellikle Türklerin ve İttihat Terakki'nin öncülük ettiği görünürken; "Osmanlı Vatandaşlığı" kavramına da vurgu yapılmıştır (Kodaman, 2002: 343). Bunun üzerine 3 Temmuz'da kendine bağlı militanlar eşliğinde dağa çıkmasıyla Jön Türk devrimini başlatmıştır.

Araştırmacılara göre, II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de; Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de, Enver Paşa'nın Tikveş'te, Eyüp Sabri'nin Ohri'de, Selahattin ve Hasan Tosun'un Arnavutluk'ta "Hürriyet Taburları" kurması ve dağa çıkmaları neticesinde yürürlüğe konduğunu belirtmektedir (Çalen, 2008: 23). Cemiyeti hareketlendiren diğer bir sebebinde, İngiltere Kralı ve Rus Çarının, İngiliz-Rus ilişkilerini irdelemek ve Makedonya meselesini görüşmek için Reval'de buluşması olduğuna dair görüşte tartışmalar arasındadır.

Neticede tarih 23 Temmuz 1908'i gösterdiğinde; Sadrazam şu açıklamayı gerçekleştirmişti: "Kanûn-ı Esâsî"yi ben tesis etmişim; Meclis-i Mebusân'ın ikinci dönem toplantısında bir müddet yürürlükten kaldırılması lüzum etmişti. Öyle yapıldı. Mademki milletim bu kanunun yine yürürlüğe girmesini arzu ediyor, ben dahi verdim" (Kodaman, 2002: 343). Böylece Sadrazam II. Meşrutiyetin ilanını resmen kabul etmiş, bu bağlamda bildiri çıkarılmış ve Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de ilan edilmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid iktidarına karşı oldukça başarılı bir şekilde muhalefet etmişti ve meşrutiyeti ilan ettirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hususta milliyetçi-liberal bir ideolojiyi benimsemişlerdir. Bu ülkü vasıtasıyla devleti kurtarma girişimlerinde bulunmuşlar ve devlete yönelen iç-dış tehditleri savuşturmayı görev edinmeye çalışmışlardır (Çığman, 2015: 21). Buradan anlaşılan dış tehdit, Batılı devletlerin iç işlerine müdahalesi iken; iç tehdit ise ülkenin bütünlüğünü bozacak etnik grupların sürekli bir biçimde ayaklanmasıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideali; devleti içerisinde bulunduğu darboğazdan çıkararak bir millet ülküsü inşa etmektir. Bu açıdan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideali, imparatorlukta resmi bir ideoloji olarak "Osmanlıcılık" yaratmaktır.

II. Meşrutiyet'in ilan edildikten sonra, 19 Kasım 1908 tarihlerinde seçimler yapılmaya başlanmış, 17 Aralık 1908'de de Meclis-i Mebusân açılmıştı. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu tam bir meşruti monarşi rejimini uygulamaya koymuştu. Bu meclis, imparatorluğun siyasi bir yansımasıydı. Mecliste her dilden, dinden, ırktan ve milletten sayılarına bakılmaksızın temsilciler bulunmaktaydı (Kodaman, 2002: 350). Meclisin ve Cemiyetin amacı belirtilen "Osmanlıcılık" idealini yaşatmaktır. Fakat bir takım nedenlerden dolayı bu ideal başarıya ulaşamamıştır.

1908 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamentoda çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. Fakat seçilenlerin cemiyet ile olan bağları oldukça zayıftı ve ilerleyen dönemlerde bu zayıflık daha da belirgin bir hale gelmeye başlamıştır. Cemiyetin omuzlarına devleti yönetmek gibi önemli bir sorumluluk yüklenmiştir. Fakat bu ani değişiklik belli bir süre güç boşluğuna sebebiyet vermiştir (Uçarol, 2008: 473). Bu durum kamuoyunda İttihat ve Terakki açısından tereddütler doğurmuştur ve muhalefetin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Gayrimüslimlerin tutumu (özellikle Rumların ve Ermenilerin) bu ideolojiye ve İttihat Terakki'nin ideoloji ve ideallerine aykırı bir şekilde seyir etmeye başladı. Bu anlaşmazlıklar alevlendikçe hem merkeziyetçilik zayıflamış hem de dış güçlerin müdahaleleri gecikmemiştir (Kodaman, 2002: 350). Kendi milliyetçiliğini oluşturmaya çalışan grupların da ortaya çıkışı İttihat Terakki'ye karşı oluşan muhalefetleri güçlendirmişti. Meclisin açılıp işler bir halde olması genel hoşnutsuzlukları azaltmayıp aksine daha da arttırmıştır. Bu muhalif grupların dini söylemleri öne çıkardığı görülmektedir. 7 Ekim günü Kör Ali ismindeki din adamı ve bir muhalif grup saraya yürüyerek, padişah'tan şer'i hükümleri uygulamaya geri sokması taleplerinde bulunmuşlardır (Yılmazçelik, 2012:568). İttihat ve Terakki'nin laik metotları ve mason kuruluşları ile olan iletişimi muhafazakâr kesimlerce hiç hoş karşılanmamıştır. İttihat ve Terakki'nin kullanmış olduğu siyasi metotlar içerisinde baskı, şiddet unsurlarının olması pek çok kişi tarafından muhalefet oluşturulmasına neden olmuştur (Kodaman, 2002: 352). Diğer bir neden olarak Kamil Paşa'nın Şubat 1909'da görevden alınması gösterilebilir. Bu durum İttihatçılara karşı oluşan muhalefeti daha da sertleştirmiştir. Bu şartlar altında 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanma 13 Nisan'da patlak vermişti. İstanbul'daki I. Orduya bağlı olarak görev yapan askerler, bütün şehri saran anti-ittihatçı propaganda ile subaylarına karşı ayaklanmışlardı (Yılmazçelik, 2012: 569). Bu ayaklanma kısa süre içerisinde ciddi siyasal propagandalara dönüşmüştü. İttihatçıların kurmuş olduğu hükümet bir anda ciddi sarsıntılar geçirerek İmparatorluğun çöküş süreci başlamıştır.

Sonuç olarak 1876 Anayasası ve 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihçesinde önemli noktalar olarak kabul edildi. I. Meşrutiyet ile gelen Kanûn-ı Esâsî döneminin kısaltılmış olmasına rağmen, kritik bir siyasi dönüşüme işaret ediyordu. Gelecek otuz yıl boyunca Sultan Abdülhamid'in otokratik yönetimi sırasında, anayasayı Sultan'ın amansız direnişine karşı geri getirme mücadelesi, imparatorluğun politik yaşamının merkezinde yer aldı. 1908'de Jön Türk Devrimi, İkinci Anayasa dönemi olan on yıllık bir sosyal ve politik değişim başlatmıştır (Kayalı, 1995: 265).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma ve modernleşme süreci oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkisini arttırmasında; özellikle 18. Yüzyıldan itibaren Avrupa'nın askeri alanda Osmanlı'ya karşı bir üstünlük elde etmesi etkili olmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı'nın Batılı devletlere karşı bir üstünlüğü söz konusuydu. Fakat bu dönemden sonra Avrupa'da modernleşme ve Aydınlanma çağı başlamış; pek çok alanda da güçlenmişti. Batı'daki sanayinin, hukuk sisteminin, askeri teşkilatlanmanın, siyasal yapının ve ekonomik yapının hızla değişip, dönüşmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde barındırdığı sosyal, askeri, ekonomik ve siyasal yapısını muhafaza etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk olarak askeri alanda tedirgin etmişti. Çünkü savaşlarda almış olduğu yenilgiler, kendisinin yenilemez olduğu savını tersine çevirmişti.

Sosyal ve kültürel anlamdaki yenilikler ise Tanzimat dönemi ile başlamış; Osmanlı modernleşme süreci de yeni bir boyut kazanmıştır. Siyasal olarak Batılılaşma Meşrutiyet dönemleri ile gelmiş fakat geleneksel devlet teşkilatlanmasının terk edilememesi sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Modern yönetim ve toplum yapısının idealini kuran Osmanlı aydınları ile Osmanlı'nın geleneksel teşkilatlanmasının sonucu olan padişah ve toplum arasındaki çatışmaların vuku bulması bu süreci

başarısızlığa uğratmıştır. Bu durumun sonucu ise Osmanlı İmparatorluğu'na ağır bedeller ödeterek; dış devletlerin iç işlerine karışması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve Batılılaşma süreçleri başarısızlıkla sonuçlandı. Araştırmacılara göre bunun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı modernleşme sürecinde rol oynayan Osmanlı aydınlarının Batılılaşma ve Modernleşme kavramlarının bir ayrımını yapamamış olmasıdır. Aynı zamanda uygulanmak istenen yeniliklerin halkın yaşama tarzını ve toplumsal kuralları göz ardı edilerek birebir Avrupa'da ki şekliyle uygulanmaya çalışılmasıdır. Bu nedenle yapılan reformlar toplumu ve devlet yapısını kökünden değiştirmeyi başaramamış, yüzeysel kalmıştır. Yapılan reformların yüzeysel olması kültürel çatışmalarında kapısını aralamıştır. Uygulanmaya çalışılan reform faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun karakterini ve içsel yapılanması göz ardı edilerek yapılmış ve kültürel erozyona sebebiyet vermiştir. Fakat yapılacak yenilikler toplum yapısına uygun şekilde revize edilip uygulanmaya çalışılsaydı yüzeysel olarak kalmazdı ve daha başarılı yeniliklerden söz edebilirdik. Osmanlı'nın modernleşme süreci günümüz gelişmelerini analiz etme ve uygulamaya koyma konusunda bir çerçeve çizmektedir. Yenileşme hareketlerinin başladığı zamandan beri gündemimizde olan Batılılaşma ve modernleşme konularında Osmanlı; Batı toplumunun ve siyasetinin tüm gerçekliklerini anlamada referans olmuştur.

Kaynakça

- Akşin, S. (1970). Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 19-39. Erişim Adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/>.
- Ateş, H. ve Banazılı, M.A. (2019). Modern, Postmodern ve Postbürokratik Kamu Yönetimi Yaklaşımları, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 6(13), 55-64.
- Aytekin, A. (2013). Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 30, 313-329.
- Aytekin, E. (2012). Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms. International Review of Social History, 57(2), 191-227. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/26394516>.
- Bakırcı, T. (2014). Discussions On Democracy in the Ottoman Empire Before the First Constitution. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baran, M. (2013). Avrupa'da Gelişen Modernlik Ve Modernleşme Anlayışları Ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihî Sosyolojik Açından Bir Bakış. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(11), 55-79.
- Bayhan, H. (2006). Ulus Devlet, Modernizm Ve Postmodernizm. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Becermen, C. (2000). Osmanlı-Türk Modernleşme Serüveni ve Bugünkü Durumun Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Derecesi İçin Gerekli Çalışmaları Yerine Getirerek Onaya Sunulan Tez). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, 2(3), 211-226.
- Burçak, B. (2008). Modernization, Science and Engineering in the Early Nineteenth Century Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 44(1), 69-83. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/40262555>.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-69.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3).
- Çalen, M. K. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1908-1912). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çetin, H. (2003). Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinkaya, B. S. (2018). Tanzimat Dönemi Osmanlı Siyasal Hayatında Bürokrasinin Değişen Konumu (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çığman, M. Z. (2015). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1908-1912). (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, Y. (2001). Modernizmden Postmodernizme Geçiş Sürecinin Dinamikleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Fidan, S., Şahin, K., Çelik, F. (2011). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, 113-128.
- Findley, C. V. (2014). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güneş, İhsan. (1984). Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, I. Cilt, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 14.
- Güzel, H. C. ve Birinci, A. (ed.) (2002). *Genel Türk Tarihi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalçık, H. (1964). *The Nature of Traditional Society: Turkey Political Modernization in Japan and Turkey*. (Çev.) Mehmet Özden ve Fahri Unan. Princeton University Press.
- Kırılmaz, H. ve Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları. *İnsan& İnsan Dergisi*, 3(8), 32-58. Erişim Adresi: www.insanveinsan.org.

- Kızıltan, Y. (1994). I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kodaman, B. (2002) "İttihat Terakki ve Almanya" Yeni Türkiye, sayı: 44, (Mart-Nisan 2002) TTK.
- Kunt, M., Akşin, S., Faroqhi, S., Toprak, Z., Yurdaydın, H.G., Ödekan, A. (2014). Türkiye Tarihi 3 Osmanlı İmparatorluğu 1600-1908. Sina Akşin (Ed.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuran, E. (1976). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Türk Dünyası El Kitabı, Seri: 1, S. 5, Ankara.
- Mardin, Ş. (2000). The Genesis of Young Ottoman Thought a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. N.J: Syracuse University Press.
- Nurdoğan, M.A. (Ed. Öztürk, C.) (2017). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi. Ankara: Pegem Yayınları.
- Oğuz, A. (2010). Birinci Meşrutiyet Kanun-ı esasi ve Meclis-i Mebusan, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). Son İmparatorluk Osmanlı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ökmen, Y., Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23, 91-112.
- Sander, O. (2009). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sander, O (2008). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tan, M. Demir, M.S. Budak, P. ve Sarı, M. (2017). Milliyetçilik Ve Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Ulus-Devlet. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(63), 590-600.
- Tanzimat; Columbia Ansiklopedisi, 6. basım. Encyclopedia.com'dan 01 Haziran 2019 tarihinde alındı.
- Taş, K. (2002). Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, 87-94.
- Uçarol, Rifat. (2008). Siyasi Tarih (1789- 2001), İstanbul: Der Yayınları.
- Ulusoy, E. (2016). Modernizm-İktidar İlişkisi Bağlamında Vatandaşlığın Post-Modern Dönüşümü. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2), 312-334.

- Uzun, Hakan. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), 145-162. Erişim Adresi: <https://acikders.ankara.edu.tr/>.
- Wajih Kawtharani. (2018). The Ottoman Tanzimat and the Constitution. Al Muntaka, 1 (1), 51-65. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/10.31430/almuntaka.1.1.0051>.
- Weiker, W. (1968). The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform. Administrative Science Quarterly, 13 (3), 451-470. doi:10.2307/2391053.
- Williams, L. ve Sewpaul, V. (2004) Modernism, Postmodernism and Global Standards Setting, Social Work Education, 23(5), 555-565, DOI: 10.1080/0261547042000252280.
- Williams, R. (Çev. Şannan, B.) (2018). Modernizmin Siyaseti. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Worringer, R. (2004). "Sick Man of Europe" or "Japan of the near East"?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras. International Journal of Middle East Studies, 36(2), 207-230. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/3880032>.
- Yavuz, Ş. G. (2005). Türkiye’de Modernleşme Sürecinde Devlet Geleneğinin Etkisi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6 (2), 380-397.
- Yılmazçelik, İ. (2012). Osmanlı Tarihi El Kitabı. Tufan Gündüz (Ed), Çöküş, Ankara: Grafiker Yayınları.